

AQLIY ZAIFLIK TURLARI VA KELITIRIB CHIQRUVCHI SABABLARI

Farg'ona shahar Abu Ali Ibn Sino nomidagi

Jamoat salomatligi texnikumi

Hamshiralik ish u kafedrasi o'qituvchisi

Usmonaliyeva Dilorom Baxtiyorovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqliy zaiflik turlari va keltirib chiqaruvchi sabablari haqida aytib o'tilgan va muallif tomonidan muhim tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Oligofreniya. Demensiya, debil bolalar, imbetsillik, idiotiya.

Aqliy zaiflik yoki aqlpastlik-tafakkurni buzilishi hisoblanadi. Intellekt (dunyoni ratsional anglashga bo'lgan qobiliyat) sodir bo'layotgan voqealarni tushunish uchun tafakkurda muhim rol o'ynaydi: predmet yoki hodisalar mohiyatini, ularning kelib chiqishi va rivojlanishini, ularning boshqa hodisalar bilan aloqasini ochib berishdir.

Intellektual buzilishlar turli daraja va ko'rinishlardagi tug'ma aqlpastlik (oligofreniyalar yoki aqliy ojizliklar) va orttirilgan aqlpastlik (demensiyalar) shaklida o'tadi: turg'un aqliy yetishmovchilik, yemirilish, gnozisning (bilish faoliyati), praksis (oldindan ishlab chiqilgan reja bo'yicha ketma-ket harakatlar va maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni bajarish qobiliyati), hulq-atvor va emotsional jabhaning buzilishi bilan kuzatiluvchi ruhiy faoliyatning oddiylashuvi.

Oligofreniya yunoncha "oligos" — kam, oz; "fren" — aql, so'zlaridan olingan bo'lib, esi past, aqli past demakdir. Oligofren bolalar markaziy nerv sistemasining organik kasalliklari natijasida bilish faoliyati pasayib ketishi va bu nuqsonlar umrbod saqlanib qolish bilan boshqa anomal bolalardan farq qiladilar.

Amaliyotda “aqlan zaif”, “oligofren”, “demensiya” degan atamalar ko`p ishlatiladi. "Aqlan zaiflik" — bu yig`ma tushuncha bo`lib, aqliy jihatdan qoloqlikning sodir bo`lgan vaqti, boshidan kechirilgan kasallikning harakteri, patologik o`zgarishlarning o`tishi, darajasi bilan bog`liq bo`lgan masalalarni ko`zda tutadi.

Aqliy qoloqlikni belgilashda klinik, psixologik va pedagogik mezonlarni tafovut qilmoq kerak. Klinik mezon — aqliy qoloqlik va bu markaziy nerv sistemasining qanday organik kasalliklariga aloqadorligini, psixologik mezon-bilish faoliyatining turg'un buzilganligini; pedagogik mezon — o`zlashtirish qobiliyati past bo`lib, bolaning dastur materiallarini o`zlashtira olmasligini ifodalaydi.

Oligofreniya bola markaziy nerv sistemasining ona qornidaligi davrida, tug`ilish vaqtida va tug`ilgandan, to 3 yoshgacha bo`lgan davr ichida shikastlanishi, kasallanishi natijasida kelib chiqadi. Agarda, turli sabablarga ko`ra, aqlan zaiflik bolaning 3 yoshidan keyingi davrida paydo bo`lsa, buni endi orttirilgan aqliy zaiflik - **demensiya** deb yuritiladi.

Kelib chiqish sabablariga ko`ra oligofreniya tug`ma hamda orttirilgan bo`lishi mumkin.

- Rezus faktorning to`g`ri kelmasligi, xromosoma kasalliklari, fenilketonuriya va shu kabilar tug`ma oligofreniyaga olib kelishi mumkin.
- Onaning xomiladorlik davrida turli kasalliklar — og`ir virusli gripp, tif, qizilcha bilan kasallanishi, ona organizmidagi turli parazitlarning homilaga yuqishi, xomilaning shikastlanishi, ota-onalarning alkogolizmi, ham oligofreniyaga sabab bo`lishi mumkin.
- Tug`ruq vaqtida bolaning ombur yoki vakuum ekstraktor bilan olinishi, bola boshining siqilishi, bolaning tug`ilish yo`lidan uzoq o`tishi, cho`zilib ketgan yoki, aksincha, haddan tashqari tez o`tgan tug`ruq natijasida ham markaziy nerv sistemasi shikastlanib, oligofreniya paydo bo`lishi mumkin.

- Oligofreniya bola uch yoshgacha boʻlgan davr ichida turli xil ogʻir kasalliklar bilan kasallanishi (meningit, meningoensefalit, markaziy nerv sistemasining shikastlanishi) natijasida ham vujudga keladi.

Oligofreniyaning darajalari

Aqliy (intellektual) rivojlanishiga koʻra oligofreniya uch darajada namoyon boʻladi: 1) debillik; 2) imbetsillik; 3) idiotiya.

Debillik — aql pastlik oligofreniyaning eng yengil darajasi boʻlib, bunday bolalami tashqi koʻrinishiga qarab sogʻlom tengdoshlaridan ajratib boʻlmaydi. Ular koʻpincha oʻqishni ommaviy maktabning birinchi sinfidan boshlaydilar-u, lekin qisqa muddat ichida ulgurmovchi oʻquvchilar orasiga qoʻshilib qoladilar. Umuman, zehn va fahm-farosatga bogʻliq ishlarda debil bolalar ancha qiynaladi, biroq ular yordamchi maktabga oʻtib, dasturini oʻzlashtirib chiqishsa, sanoat va hamda qishloq xoʻjalik ishlab chiqarishida, maishiy hizmat sohasida oddiy turdagi mehnat bilan shugʻullana oladi. Tarbiyachi va oʻqituvchilar debil bolalarni boshqa bolalardan ajratib olib, ularning maxsus bogʻcha va maktablarda tarbiyalanishi va taʼlim olishini taʼminlashlari yoki integratsiyalashgan taʼlimga jalb etishlari lozim.

Imbetsil va idiot bolalar xattoki yordamchi maktab dasturi boʻyicha ham taʼlim olish qurbiga qodir emaslar. Ular ijtimoiy taʼminot vazirligi rivojlanishida kamroq orqada qolgan imbetsil bolalar, afsuski, yordamchi maktablarda goho uchrab turishadi. Ular yordamchi maktab dasturini oʻzlashtira olmaydilar. Idiot bolalar hattoki oʻz otalarini ham tanimaydi. Ular oʻzini-oʻzi uddalay olmaydi. Oʻziga-oʻzi xizmat ham qila olmaydi. Imbetsil bolalar idiot bolalarga qaraganda nisbatan tuzukroq rivojlangan boʻlsa ham, mustaqil hayot kechirolmaydi. Mexnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi qoshidagi muassasalarda ularga sodda bilimlar, mehnatning ayrim sodda turlari (oʻz-oʻziga xizmat qilish, ekinlarni parvarish etish, kartondan qutichalar yasash va hokazolar oʻrgatiladi.

Oligofreniyaning uchala darajasida ham tarbiyachi va o'qituvchilar oligofren o'quvchilarni sog'lom tengdoshlari hamda o'xshash tarzdagi boshqa kamchiliklari bor bolalardan ajrata olishlari lozim. Lekin oligofreniyaning eng yengil darajasini — debillikni boshqa o'xshash anomaliyalardan va sog'lom bolalardan ajratib olish amalda ancha qiyin bo'ladi.

Demensiya – bu turmushda orttirilgan aqliy zaiflik bo'lib, kognitiv faoliyatning yo'qolishi - fikrlash, eslash va fikr yuritish - insonning kundalik hayoti va faoliyatiga xalaqit beradigan darajada. Demensiya bilan og'rigan ba'zi odamlar o'zlarining his-tuyg'ularini nazorat qila olmaydilar va ularning shaxsiyati o'zgarishi mumkin. Demensiyaning zo'ravonlik darajasi inson faoliyatiga endigina ta'sir qila boshlagan eng engil bosqichdan boshlab, inson hayotining asosiy faoliyati to'liq boshqalarga bog'liq bo'lishi kerak bo'lgan eng og'ir bosqichgacha bo'ladi.

Odamlar yoshi ulg'aygan sari demensiya tez-tez uchraydi (85 va undan katta yoshdagi barcha odamlarning taxminan uchdan birida demensiyaning qandaydir shakli bo'lishi mumkin), ammo bu qarishning oddiy qismi emas. Ko'p odamlar 90 va undan keyin hech qanday demensiya belgilarisiz yashaydilar.

Demensiyaning belgilari va alomatlari

Demensiyaning belgilari va alomatlari miyadagi bir vaqtlar sog'lom bo'lgan neyronlar yoki asab hujayralari ishlashni to'xtatganda, boshqa miya hujayralari bilan aloqani yo'qotganda va o'lib ketganda paydo bo'ladi. Har bir inson qarigan sari ba'zi neyronlarni yo'qotsa-da, demensiya bilan og'rigan odamlar ko'proq yo'qotishlarni boshdan kechirishadi.

Demensiyaning belgilari turlicha bo'lishi mumkin va quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Xotirani yo'qotish, noto'g'ri fikrlash va chalkashliklarni boshdan kechirish
- Gapirish, fikrlarni tushunish va ifoda etish yoki o'qish va yozishda qiyinchilik
- Tanish mahallada sarson bo'lish va adashish
- Pulni mas'uliyat bilan ishlatish va to'lovlarni to'lashda muammolar

- Takroriy savollar
- Tanish narsalarga murojaat qilish uchun noodatiy so'zlardan foydalanish
- Oddiy kundalik vazifalarni bajarish uchun ko'proq vaqt talab etiladi
- Oddiy kundalik faoliyat yoki voqealarga qiziqishni yo'qotish
- Gallyutsinatsiya yoki aldanish yoki paranoyani boshdan kechirish
- Impulsiv harakat qilish
- Boshqa odamlarning his-tuyg'ulariga e'tibor bermaslik

Aqliy va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan odamlar yoshi ulg'aygan sari demensiyaning rivojlanishi mumkin va ularning alomatlarini tan olish ayniqsa qiyin bo'lishi mumkin. Insonning hozirgi qobiliyatlarini hisobga olish va vaqt o'tishi bilan demensiyaning ko'rsatishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni kuzatish muhimdir.

Demensiya sabab bo'ladi

Altsgeymer va shunga o'xshash demensiyaning sabablari miyada sodir bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarga qarab farq qilishi mumkin. Tadqiqotlar miyadagi ba'zi o'zgarishlar demensiyaning ma'lum shakllari bilan bog'liqligini aniqlagan bo'lsa-da, aksariyat hollarda asosiy sabablar noma'lum. Hech qanday isbotlangan oldini olish bo'lmasa-da, umuman olganda, sog'lom turmush tarzini olib borish ushbu kasalliklar bilan bog'liq bo'lgan xavf omillarini kamaytirishga yordam beradi.

Oligofren bolalar vaziyatni yetarli darajada anglay olmaydilar, hatti harakatlarni vaziyatga qarab, adekvat o'zgartira olmaydilar. Ularda o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan tanqidiy munosabat birmuncha sust bo'ladi. Yuqorida ko'rsatilgan bir qator kamchiliklarga qaramay, oligofren bolalar bilan to'g'ri tashkil etilgan maxsus ta'lim-tarbiya ishlari natijasida defektologlar ularni mustaqil hayotga tayyorlash, kasb-hunarga o'rgatish borasida katta yutuqlarga erishmoqdalar. Maxsus yordamchi mehnat maktablarida ta'lim-tarbiya olib chiqqan debil bolalar hayotda o'z o'rnini topib, sanoat hamda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning turli sohalarida, maishiy hizmat sohasida faol mehnat qilib yashamoqdalar. Tarbiyachi va o'qituvchilarning muhim vazifasi oligofren bolalarni boshqa anomal bolalardan ajratib, ularni iloji boricha ertaroq tegishli muassasalarda ta'lim tarbiya olishlarini ta'minlab berishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

Fayziyev Ya.M., Eshboyev E.H. «Umumiy va tibbiy psixologiya». Toshkent, «Ilm Ziyo» nashriyoti, 2011 yil.

Fayziyev Ya.M., Eshboyev E.H. «Umumiy va tibbiy psixologiya». Toshkent, «Ilm Ziyo» nashriyoti, 2012 y internet saytlar

www.sestra.ru

<http://www.bmn.com/>